

ὕπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κ. Γεοφροί, καὶ ἔπειρα τινὰ μετ' ὀλίγον εἰς Λουγδούνον, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται μνεία εἰς τὰς « Ἐκθέσεις τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας » τῶν Ἐπιστημῶν. » Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Δούξ τῆς Αὐρηλίας υἱὸς τοῦ Ἀντιβασιλέως, πεισθεὶς ἐκ τῶν ὠφελειῶν τοῦ Ἐμβολιασμοῦ, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κ. Tronchin καὶ ἐνεβολίασε τὰ δύο τέκνα του, τὸν Δούκα τῆς Σάρτρης καὶ τὴν Δεσποινίδα Μονπανσιέ. Τὸ παράδειγμα τούτου ἠκολούθησεν ὁ Ἀρχιστράτηγος τῆς Βελλίσλης, ὅστις προσκαλέσας ἐκ Λονδίνου τὸν ἔξοχον Kirkpatrick, ἐνεβολίασε τὸν υἱὸν του Κόμητα τῆς Γιζόρης. Τὸ κῦρος τῶν δύο τούτων ἐπισήμων πειραμάτων, διήγειρε μὲν τὴν περιέργειαν τῶν Γάλλων, ὅπως μὴ παραμελήσωσι πλέον τὰς ὠφελείας, τὰς ὁποίας ἀπελάμβανε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ συνάμα ἐνεθάρρυνε καὶ τὸν ζήλον καὶ τὴν πεισμονὴν τινῶν Θεολόγων καὶ πολλῶν Ἰατρῶν, ὅπως διεγείρωσι τὰς αὐτὰς ἐνστάσεις, αἵτινες πρὸ 30 ἐτῶν εἶχον ἀναφυῆ εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Καθόσον ἐπεκτείνεται εἰς Παρισίους ἡ χρῆσις τοῦ ἐμβολιασμοῦ, καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο ἐπιτυχῶς τὰ πειράματα, ἐπὶ τοσοῦτον ἐμαίνετο καὶ τὸ ἀντίπαλον κόμμα. Δύο Ἡγεμονίδες τοῦ οἴκου τῆς Λορραίνης, κόραι τῆς Κομήσεως τῆς Βριαίνης, καὶ ἡ κόρη τοῦ Δουκὸς τοῦ Αἰγκυλιῶν ἐνεβολιάσθησαν ὑπὸ τοῦ Δρ. Γκάττη, καθηγητοῦ τῆς Ἰατρικῆς εἰς τὸ Μανεπιστημεῖον τῆς Πίσης, καὶ μετὰ ἐλαφρύτερον πυρετὸν ἀνέλαβον ἄνευ ἐτέρου τινὸς κινδύνου. Ἐπερα τετρακόσια ἄτομα ἐνεβολιάσθησαν εἰς Παρισίους, ἔλαβον ἅπαντα τὴν Εὐλογίαν ἀρίστης ποιότητος, ἐθεραπεύθησαν ἀκινδύνως, καὶ ἄνευ οὐλῆς τινος ἢ ἀσχημίας ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἐκτὸς μόνον μιᾶς μόνης νεάνιδος ἧτις

ἀπεθίωσε, διότι ὑπεβλήθη ἀπερισκέπτως εἰς τὸν ἐμβολιασμόν, ἐνῶ πρὸ ἕξ μηνῶν ἦτον ἐστερημένη ἐκ τῶν καταμηνίων τῆς.

Ἐπίλοιποι εἶναι οἱ Ἰατροί, οἵτινες ἔγραψαν ἐναντίον τοῦ ἐμβολιασμοῦ, ὅπως καταστήσωσι καὶ τὸ δημόσιον δικαστὴν τῶν ἐπιχειρημάτων των· πλεῖστοι δὲ λαθραίως ἐπειράθησαν νὰ τὸν δυσφημίσωσιν. Εἰς τὴν Γαλλίαν τέσσαρας μόνον γνωρίζω ὅτι ἔγραψαν ἐναντίον τῆς νέας μεθόδου, ὁ Κ. Bast Ἰατρός τοῦ Λουγδούνου, ὁ Κ. Dorigny, ὁ Κ. Beet, καὶ ὁ Κ. Hoc. Ὑπὲρ τοῦ ἐμβολιασμοῦ δὲ συνέγραψαν οἱ ΚΚ. Boyer, la Coste, Noguer, Macquart, la Condamine, Morisot, Lavirotte, Camus, Joachimi, Roux, David, Vernage, Bordeaux. κ. λ. Περὶ τὸ 1760 ἠύξησε τὸ ἐριστικὸν πνεῦμα εἰς Παρισίους, ὁ δὲ Κ. de la Condamine, ἦτον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ ἐμβολιασμοῦ. Τέλος πάντων κατὰ τὸ 1762, ἀνεφάνη ἡ ἐπιδημία τῆς Εὐλογίας εἰς Παρισίους, καὶ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἐμβολιασμοῦ ἐνοχοποιοῦν αὐτὸν, ὡς παραίτιον περισσοτέρων θανάτων, διότι μετέδιδε τὸ μόλυσμα καὶ εἰς τὰς συνοικίας ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας ἴσως δὲν ἤθελε φυσικῶς ἀναπτυχθῆ (α). Τοιοῦτοτρόπως μὴ δυνάμενοι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἐμβολιασμοῦ, ν' ἀποδείξωσιν αὐτὸν ὀλέθριον πρὸς τοὺς ἐμβολιαζομένους, ἐπέτυχον νὰ κάμνουν νὰ τὸν πιστεύωσιν ἐπιζήμιον οἱ γείτονες, οἵτινες δὲν ὑπεβάλλοντο εἰς αὐτὸν, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ χαρακτηρισμοῦ, ἐνέπνευσαν τὸν φόβον εἰς τὸν λαόν, καὶ ἠνάγκασαν τὸ δικαστήριον (Parlemento) τῶν Παρισίων, νὰ δημοσιεύσῃ κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1763, ἐν θέσπισμα, τὸ ὁποῖον ἀνέστελλε τὰς προόδους τῆς

(α) Ἐφημερὶς Ἐγκυκλοπαιδικὴ Ὀκτωβρίου 1763.

τεχνητής Εὐλογίας, ἕωσοῦ ἢ Ἱατρικῆ Σχολῆ τῶν Παρισίων νὰ ἀποφανθῆ ἐπὶ τῶν ὠφελειῶν ἢ τῆς βλάβης τῆς νέας αὐτῆς μεθόδου, καὶ ἐπὶ τῶν ἀπαιτουμένων προφυλακτικῶν μέτρων ἐν περιπτώσει παραδοχῆς.

Τὸ παρελθὸν ἔτος (1765) τέλος πάντων ἐμβολιασθεῖσα ἡ Κ. τῆς Βουφλέρης, ὑπέκυψε καὶ εἰς τὴν φυσικὴν Εὐλογίαν. Οἱ ἀντεμβολιασταὶ ἔσπευσαν νὰ δημοσιεύσωσι τὸ γεγονός τοῦτο ὡς μέγαν θρίαμβον, ὅτι ὁ ἐμβολιασμός δὲν ἐξασφαλίζει ἀπὸ τὴν φυσικὴν Εὐλογίαν. Ὁ Κ. Gatti, ὅστις εἶχεν ἐπιτελέσει τὸν ἐμβολιασμόν αὐτόν, ἠρμήνευσε τὸ γεγονός μὲ εὐκρίνειαν ἀξίαν ἐνὸς φιλοσόφου· ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ Εὐλογία εἶχε μὲν ἐμβολιασθῆ, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς, διότι δὲν ἀνεφύη, εἰμὴ μία μόνη φλύκταινα καὶ ἀνευ ἀνησυχίας τινός τῆς ἐμβολιασθείσης, καὶ ὅτι καὶ ἡ φλύκταινα ἐκείνη κατὰ λάθος ἐνομίσθη παρ' αὐτοῦ εὐλογιώδης. Ἐντεῦθεν ἐξήχθη οὐχὶ ὅτι ἐπέρχεται ἡ Εὐλογία μετὰ τὸν ἐμβολιασμόν, ἀλλ' ὅτι ὁσάκις οὗτος ἀποτυγχάνη, δύναται ἀκολούθως νὰ ἀναφυῇ ἡ φυσικὴ Εὐλογία, καὶ τοῦτο οὐδεὶς πατε τὸ ἀμφισβήτησε.

(ἀκαλουθεῖ.)

ΠΕΡΙ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΩΝ.

(Συνέχεια καὶ τέλος.)

Διεξαγαγόντες τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα τῶν νεκρῶν τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἃς ἐξέλθωμεν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, καὶ ρίπτοντες διαβατικὸν βλέμμα ἐπὶ τοῦ ἀχρο-

τηρίου τῆς Καλῆς Ἑλπίδος, ἃς καταπλεύσωμεν καὶ πρὸς τὸν νέον κόσμον, ὅπως παρατηρήσωμεν καὶ ἐκεῖ τὰ αὐτὰ ἔθιμα τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν.

Ὁ Σπάρμαν καὶ ὁ Ἰωάννης Βαρῶφ εἰς τὰς κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος περὶ τὸ Εὐελπι ἀχροτήριον περιηγήσεις των, διαβεβαιοῦν ὅτι εἰς τὰς χώρας τῶν Κάφρων καὶ Ὀπτεντότων, οὐχὶ πολὺ μακρὰν ἐκ τῆς θαλάσσης, ἀνεκάλυψαν τάφους, ὁμοίους μὲ τοὺς ἀνακαλυφθέντας εἰς τὴν Τυβέρηνίαν καὶ τὴν Σικελίαν, ἐξ ὧν εἰκάζουν ὅτι καὶ οἱ ἄγριοι ἐκεῖνοι λαοὶ, εἶχον ἀνέκαθεν τὸ ἔθιμον τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν νεκρῶν.

Τὰ τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν τῆς Ἀμερικῆς ἔθιμα τῶν νεκρῶν, περιγράφονται μετὰ πολλῆς ἀκριβείας ὑπὸ τοῦ ἐμβριθεστάτου ταύτης ἱστορικοῦ Ροβερτσῶνος. Εἰς τινὰς ἀγρίας φυλάς πρὸς τὰς χώρας τοῦ Οὐδσῶνος καὶ τοῦ Ῥίου δέλα-Πλάτα, ὑπάρχει τὸ βάρβαρον ἔθιμον τοῦ νὰ φονεύωσι τοὺς γηράσκοντας ἢ βαρέως νοσοῦντας γονεῖς των, καὶ ἀκολούθως νὰ τοὺς θάπτωσι. Τὴν πράξιν ταύτην νομίζουν ἔργον μᾶλλον ἐλέους καὶ εὐσεβείας ἢ σκληρότητος καὶ ἀσεβείας, διότι ἀπαλλάττουν δι' αὐτῆς καὶ τοὺς πάσχοντας ἐκ τῶν δεινῶν των, καὶ τοὺς ἐπιζῶντας ἐκ τοῦ χρέους τῆς διατροφῆς, ἐξ ἧς πολλάκις σπανίζουσι. Συνήθως ὁ γηράσκων ἢ ἀσθενῶν γνωρίζοντες τὴν θλιβερὰν τύχην των, ρίπτονται αὐθόρμητοι εἰς τὸν τάφον, ὅπου τότε φονεύονται ὑπὸ τῶν τέκνων ἢ συγγενῶν των.

Εἰς ἅπαντας ὅμως ἐν γένει τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς, ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Πιστεύουν ὅτι οἱ ἀποθνήσκοντες, μεταβαίνουν εἰς ἕτερον κόσμον, ὅπου μέλλουν νὰ βαδίσωσι νέον στάδιον. Ἐκεῖ ἡ κατάστασις αὐτῶν εἶναι τῶν ἐυδαίμων, διότι εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὰ δεινὰ καὶ

τὰς πικρίας τοῦ κόσμου τούτου. Φαντάζονται τὸν ἄλλον κόσμον, ὡς τόπον ἡδονῆς καὶ μακαριότητος, ἐπιχέοντα ἀνεξαντλήτους εὐλογίας· τὰ δάση τοῦ ἀφθονοῦν ἐκ θηραμάτων, καὶ οἱ ποταμοὶ πλημμυροῦν ἐξ ἰχθύων· ἐκεῖ οὔτε πείνα, οὔτε ἑτέρα στέρησις γνωρίζονται, τὰ πάντα ἀπολαμβάνονται ἄνευ κόπου καὶ ἐργασίας· οἱ διακριθέντες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄξιοι θηρευταὶ ἢ ἀνδρεῖοι πολεμισταί, κατέχουν εἰς τὸν ἄλλον τὰς πρώτας θέσεις. Ὡς ἐκ τῶν δοξασιῶν των τούτων οὔτε θάνατον φοβοῦνται, οὔτε ἐγκαταλείπουν τοὺς θνήσκοντας ἄνευ ὑπερασπίσεως καὶ προμηθείας τινός, ἀναγκαίων πρὸς τὴν μετάβασιν καὶ ἀποκατάστασιν των ἐν τῷ νέῳ κόσμῳ. Θάπτουν μὲ αὐτοὺς καὶ τὰ ὄπλα των, τὸν ἱματισμὸν, τὰ οἰκιακὰ ἐπιπλα, τὸν σῖτον, τὴν θήραν καὶ πᾶν ὅ,τι νομίζουν χρήσιμον πρὸς διατροφήν των.

Εἰς τινὰς Ἐπαρχίας, ὡσάκις ἐτελεύτα ὁ Κατοίκης ἢ ἀρχηγός των, ἐφονεύοντό τινες ἐκ τῶν γυναικῶν, τῶν εὐνοϊκῶν καὶ τῶν δούλων του ἐπὶ τοῦ τάφου του, καὶ συνελάπτοντο μὲ ἐκεῖνον, ὅπως ἐμφανισθῆ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον μὲ τὴν αὐτὴν ἀξιοπρέπειαν, καὶ συνοδεύηται ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀκολουθίας. Ἡ πεποίθησις αὕτη εἶναι τόσον ἐρριζομένη, ὥστε πολλοὶ ἐκ τῶν ὀπαδῶν του προσφέρονται ἐκούσια θύματα, καὶ ἀμιλλῶνται τίς νὰ λάβῃ τὸ προνόμιον καὶ τὴν ὑψηλὴν τιμὴν, νὰ συνοδεύσῃ τὸν ἀποβιώσαντα δεσπότην του. Ὅσοι ὁμως ἀπεποιοῦντο ἢ ἐπροσπάθουν νὰ ὑπεκφύγωσι τὴν θυσίαν, ἀπενάρχοντο μὲ ἱκανὴν πόσιν νικοτιανῆς. Οἱ τάφοι των ἄλλοι μὲν κατεσκευάζοντο ὀρθογώνιοι, ἄλλοι δὲ σφαιροειδεῖς, καὶ ἕτεροι πυραμοειδεῖς.

Οἱ Ὀκεάνιοι ἢ Ἀυστραλιανοὶ ἰθαγενεῖς, ὡς δια-

θεβαιοῦν πολλοὶ ἀπόστολοι καὶ περιηγηταί, ἰδίως δὲ ὁ Γουλιέλμος Ἑλῖς καὶ ὁ Ρ. Π. Λεσσῶν, ἔχουν διάφορα ἔθιμα ὡς πρὸς τοὺς νεκρούς· ἐν γένει ὁμως πιστεύουν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ὑπαρξίν πνευμάτων, καὶ τὴν ἐμφάνισιν φασμάτων. Ἡ κηδεία τῶν νεκρῶν τελεῖται εἰς πολλοὺς ἐν καιρῷ νυκτός, ἄρχεται διὰ τινος ὀρχήσεως, καὶ συνοδεύεται μετὰ μουσικῆς καὶ θόρυβον τυμπάνου, καλουμένου Ταμτάμ. Ὅσοι κάτοικοι δὲν εἶναι μεμυτημένοι εἰς τοιαύτας τελετάς, ὀφείλουν νὰ ἀπομακρύνωνται ἐκ τῆς κηδείας, ἢ νὰ κλείωνται ἐντὸς τῶν οἴκων των. Θάπτουν δὲ τοὺς νεκρούς ἢ ὑπογείως εἰς τόπον ἐπίπεδον, ἢ εἰς ὄπας καὶ σπήλαια, ἐσκευασμένα εἰς βράχους ὑψηλῶν ὀρέων. Οἱ τάφοι ὁμως τῶν βασιλέων καὶ τῶν μεγιστάνων, κατεσκευάζοντο παμμεγέθεις ἐκ λίθων κοραλίνων, καὶ μετὰ βαθμίδων ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου. Οἱ τόποι τῶν μνημείων ἐχαρακτηρίζοντο Ταμποῦ, ἤτοι τόποι ἱεροὶ καὶ ἀπαραβίαστοι.

Τοιαῦτα εἶναι ἐν κεφαλαίῳ καὶ τὰ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ νέου κόσμου ἔθιμα τῶν νεκρῶν. Ἄξιον ὁμως παρατηρήσεως εἶναι καὶ εἰς ταῦτα καὶ εἰς τὰ τοῦ παλαιοῦ κόσμου ἐν γένει, τὸ μέτρον τῆς ἀνεγέρσεως τῶν τάφων ἐπὶ ὑψηλῶν τόπων καὶ ἐπὶ προεχουσῶν ἀκτῶν. Ἰσως τοῦτο, καίτοι κοινόν, ὑπηγορεύετο εἰς τὰ διάφορα ἔθνη καὶ ὑπὸ διαφόρων λόγων εἴτε θρησκευτικῆς εἴτε μεγάλης καὶ ἰσοθέου τιμῆς πρὸς τοὺς νεκρούς, εἴτε ἀσφαλείας ἐξ ἀλλοτρίων προσβολῶν, εἴτε τέλος καὶ μακρυτέρας δόρασεως καὶ αἰωνιότητος, ὡς οὕτως ἐξημνηθεῖ αὐτὸ ὁ Ὅμηρος (ὁδ. ω. 80).

» Ἐπειτα μέγαν καὶ ἀμέμονα τύμβον

» Χεύαμεν

» Ἀλλ' ἔτι προύχουσα

- » Ὡς κεν τηλεφανής ἐκ ποντοπόριον ἀνδράσιν εἶη
- » Τοῖς, οἳ νῦν γεγάασι, καὶ οἳ μετόπισθεν ἔσονται.

Ἐν τούτοις τὰ ἔθιμα ταῦτα καὶ τῶν δύο κόσμων, καταμαρτυροῦν ἐπίσης, ἐκτὸς ἀσημάντων τινῶν ἐξαιρέσεων ἢ μᾶλλον παρεκτροπῶν καὶ τερατολογιῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅτι ὁ ἐνταφιασμός τῶν νεκρῶν δὲν εἶναι ἀπλοῦς τύπος ἢ ἐπιδεικτικὴ τελετὴ, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἔθνους, ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' εἶναι φρόνημα γενικὸν καὶ ἀχρονολόγητον, τὸ ὁποῖον ἐγκρατεῖται εἰς αὐτὴν τὴν ὑγειᾶ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅθεν ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ῥητορικὴν του, καὶ ὁ προγενέστερος αὐτοῦ Σοφοκλῆς εἰς τὴν Ἀντιγόνην, ὅτι αὐτὸ εἶναι δίκαιον φυσικόν, ἀγραφον καὶ ἀορίστου ἐποχῆς, « ὁ μαντεύονται, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, πάντες φύσει κοινὸν δίκαιον, κἂν μηδεμίαν κοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους ἢ, μηδὲ συνθήκην ». Καὶ ὁ Σοφοκλῆς.

- » Οὐ γάρ τοι νῦν τε κἀχθές, ἀλλ' ἀείποτε
- » Ζῆ, τοῦτο κούδεις οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη. »

Αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔθιμον ἢ δίκαιον τῆς ταφῆς, παρατηρεῖται καὶ εἰσέτι γενικῶς παραδεδεγμένον καὶ παντοῦ τελούμενον, ἀνευ τινὸς διακρίσεως πολιτισμοῦ ἢ θρησκευματος, ἐκτὸς μόνως τῆς διαφορᾶς τῶν τελετῶν καὶ τιμῶν, ἰδίων τοῦ χαρακτῆρος, τῶν ἔθνων καὶ τῆς θρησκείας ἐκάστου ἔθνους.

Εἰς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν φυλὴν αἱ τελεταὶ καὶ τὰ ἔθιμα ἐν γένει τῶν νεκρῶν, καθιερωθέντα ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, διατηροῦν ἀκόμη καὶ τινα ἐκ τῶν κατὰ τοὺς ἠρωϊκοὺς κυρίως χρόνους τελουμένων. Οἱ ἀρχαῖοι ἢ ἐνεταφίαζον τὸ πτώμα ἢ ἔκαιον αὐτὸ, καὶ ἔθαπτον ἐντὸς ἀγγείων τὴν κόριν του. Ἡμεῖς δὲ ἀποβαλόντες τὸν ἐμπρησμόν, παρεδεξάμεθα μόνην τὴν

ταφὴν τοῦ πτώματος. Ὁ παρὰ πολλῶν ἐν ἡμῖν τιθέμενος βάμβαξ εἰς τὸ στόμα, τοὺς μυκτῆρας καὶ τὰ ὦτα τοῦ νεκροῦ, ὡς καὶ αἱ ἐρυθραὶ ταινίαι, δι' ὧν δένομεν τὰς χεῖράς του, ὡς εἶπε καὶ ὁ Σολομὸς περὶ τῆς θανούσης ὀρφανῆς.

» Καὶ μὲ κορδέλαις κόκκιναις δεμένα εἶχε τὰ χεῖρα » εἶναι ἔθιμα ἄγνωστα εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ἴσως ἡμεῖς διὰ τῶν σημείων αὐτῶν, ἠθελήσαμεν νὰ διακρίνωμεν τὸν τεθνεῶτα ἀπὸ τὸν κοιμώμενον· ὅθεν ἄδει καὶ ὁ μνησθεὶς ποιητὴς εἰς τὸν Λάμπρον

- » Καὶ ἀκόμα λέει πῶς κυνηγιέται ἀκόμα
- » Τὴ βαμπάκια τοῦ Χάρου ἀκούει 'στο στόμα. »

Τὸ δὲ συντριβόμενον ἀγγεῖον ἀπὸ τοὺς οἰκείους μετὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ, εἶναι, φαίνεται, σημεῖον ἀποτροπιασμοῦ ἄγνωστον καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ὡς πρὸς δὲ τὴν νεκρόσιμον ψαλλομένην ἀκολουθίαν, ἣτις παριστᾷ ἀληθῆς τραγικώτατον δρᾶμα, καὶ τὰς λοιπὰς ἱεροτελεστίας, κρίνομεν περιττὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν, διότι ἐννεεῖται οἴκοθεν, ὅτι ἐκάστη θρησκεία ἔχει τὰς ἰδίας αὐτῆς τελετάς. Δὲν δυνάμεθα ὁμως νὰ παραλείψωμεν ἕτερά τινα ἔθιμα, ὅμοια μὲ τὰ τῶν ἀρχαίων ἠρωϊκῶν ἐποχῶν, τὰ ἐξῆς.

Ὁ ἀσθενὴς εἰς ἡμᾶς μόλις ἐκπνεύσῃ, κλείονται οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὑπὸ τινος συγγενοῦς, ἢ ἐτέρου ἐκ τῶν περιστώτων· αὐτὸ τοῦτο ἔπραττον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἀγαμέμνονος, δι' ὧν ὑβρίζων ἐν τῷ ἄδῃ τὴν ἀνδροφόνον Κλυταιμνήστραν, λέγει ὅτι οὔτε τοὺς ὀφθαλμοὺς, οὔτε τὸ στόμα ἠνέχθη νὰ τοῦ κλείσῃ.

- » ἢ δὲ κυνώπις
- » Νοσφίσαιτ' οὐδέ μοι ἔτλη ἰόντι περ εἰς Ἀἴδαο
- » Χερσὶ κατ' ὀφθαλμοῦς ἐλέειν, σὺν τε στόμ' ἐρείσαι. »

Ὡς καὶ ἐξ ἐκείνων τῆς Πολυξένης, δι' ὧν ἐνεθάρρυνε τὴν μητέρα τῆς Ἑκάβης, ὅτι ὁ υἱὸς τῆς Πολύδωρος ἔζη ἐν τῇ Θράκῃ, καὶ ἤθελε μετὰ θάνατον κλείσει εἰς αὐτὴν τὰ ὄμματα

» Ζῆ, καὶ θανούσης, ὄμμα συγκλείσει τὸ σόν. »

Μετὰ ταῦτα ὁ νεκρὸς πλύνεται παρ' ἡμῖν μὲ οἶνον, ἀν δὲ ὄξει, ῥαντίζεται μὲ μύρα ἢ περιχέεται μὲ εὐώδη ἄνθη, σολίζεται καὶ ἀν ἦναι ἄγαμος σεφανοῦται, ἐὰν δὲ ἔγγαμος τίθενται ἐπ' αὐτοῦ τὰ στέφανα. οὕτω δὲ παρεσκευασμένος βάλλεται ἢ ἐπὶ κλίνης ἢ ἐπὶ τινος τραπεζώματος ὑπτίος καὶ ἀσκεπής. Ὡσαύτως καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐλούετο καὶ ἠλείφετο μὲ ἀρωματικὰ ἔλαια, πλὴν τὰ πλυντήρια ἐγίνοντο οὐχὶ δι' οἴνου, ἀλλὰ δι' ὕδατος. Οὕτως ἐπραξαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Πατρόκλου,

» Καὶ τότε δὴ λουσάν τε, καὶ ἤλειψαν λίπ' ἐλαίῳ. »
καὶ ἀκολούθως εἰς τὸν τοῦ Ἀχιλλέως,

» καθήραντες χροά καλὸν

» Ὑδατί τε λιαρῶ καὶ ἀλείφατι »

οὕτω καὶ ἡ Ἑκάβη πρὸς τὴν κόρην τῆς Πολυξένης,

» Ὡς παῖδα λουτροῖς τοῖς πανυστάτοις ἐμὴν

» Λούσω »

Εἰς τοὺς καιομένους μόνον νεκροὺς ἐσβύνετο ἢ πυρὰ δι' οἴνου. Οὕτω διέταξεν ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ σβέσωσι τὴν πυρὰν τοῦ Πατρόκλου.

» Πρῶτοι μὲν κατὰ πυρκαϊάν σβέσατ' αἴθοπι οἴνω

» Πᾶσαν »

Παρασκευασθεὶς καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ νεκρὸς, ἐτίθετο μὲν ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης, πλὴν κεκαλυμμένος ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν διὰ λεπτῆς σινδόνης καὶ φάρους λευκοῦ, μετατραπέντος ἀκολούθως ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν εἰς ἐρυθροῦν ἦτον ἴσως τὸ καλού-

μενον καὶ παρ' ἡμῖν σάβανον, καὶ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ταφῆιον σπεῖρον (Ὀδ β'. 99—102) οὕτω δὲ κείμενος ἐστρέφετο πρὸς τὴν θύραν.

» Ἐν λεχέεσσι δὲ θέντες, ἐκνώ λιτὶ κάλυψαν

» Ἐς πόδας ἐκ κεφαλῆς καθύπερθε δὲ, φάρει λευκῶ.

»

» Κεῖται, ἀνὰ πρόθυρον τετραμμένος

Οἱ θρηνοὶ, οἱ κοπετοὶ, ἢ μάθησις τῆς κόμης καὶ τὰ πένθιμα ἄσματα (μυρολόγια), ἅτινα διατηροῦνται εἰς τινὰ μέρη καὶ σήμερον, καὶ ἄδονται κατοδύνως, ἀνωθεν ἢ πέριξ τῶν νεκρῶν, εἴτε ὑπὸ τῶν συγγενῶν, εἴτε ὑπὸ εἰδικῶν πενθητριῶν ἢ θρηνωδῶν, ἐτελοῦντο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, οἵτινες προσέτι ἔρριπτον, ὡς καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἄλλοτε, κόνιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των. Οὕτω κατερυπώθη ὁ Ἀχιλλεὺς ὅταν ἤκουσε τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου.

» Ἀυροτέρησι δὲ χερσὶν ἐλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν,

» Χεύατο κακὴ κεφαλῆς, χαρίεν δ' ἤσχυνε πρόσωπον. »

Ἡ δὲ Βρισηὶς, ἰκέλη χρυσῆ Ἀφροδίτῃ, ὡς εἶδε τὸν Πάτροκλον φονευμένον,

» Ἀμφ' αὐτῶ χυμένη, λίγ' ἐκόκυε, χερσὶ ὄ' ἄμυσσεν

» Στήθεά τ' ἠδ' ἀπαλὴν δειρὴν ἠδὲ καλὰ πρόσωπα. »

Τοιουτοτρόπως ἐθρήνησαν καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἕλληνες τὸν Ἀχιλλεὺς ἐπὶ δεκαεπτὰ ἡμέρας.

» Ἐπτὰ δὲ καὶ δέκα μὲν σε ὁμῶς νύκτας τε καὶ ἡμᾶρ

» Κλαίονεν

Ὡσαύτως καὶ οἱ Τρῶες καὶ αἱ Τρωάδες ἔκλαυσαν τὸν Ἔκτορα καὶ διὰ θρηνωδῶν.

» Οἱ δ' ἐπεὶ εἰσῆγαγον κλυτὰ δώματα, τὸν μὲν ἔπειτα

» Τρητοῖς ἐν λεχέεσσι θέσαν, παρὰ δ' εἶσαν ἀοιδούς,

» Θρηνοῖν ἐξάρχους, οἵτε στονόεσσαν ἀοιδῆν,

» Οἱ μὲν ἄρ' ἐθρήνησον, ἐπὶ δ' ἐστενάχοντο γυναῖκες. »

Οἱ θρήνοι καὶ οἱ κοπετοὶ ἐθεωροῦντο ὡς τιμαὶ ὀφειλόμεναι εἰς τὸν τεθνεῶτα.

» Πάτροκλον κλαίωμεν, ὃ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων. »

Ἡ μέχρι τοῦ τάφου συνοδευομένη καὶ σήμερον ὑπὸ πολλῶν καὶ μετὰ πομπῆς ἐκφορὰ τοῦ λειψάνου, ἐσυνώδεύετο ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους

» Ἄν δ' ἔδαν ἐν δίφροισι παραιθιάται, ἠνίοχοί τε

» Πρὸσθεν μὲν ἰππήεις, μετὰ δὲ νέφος εἶπετο πεζῶν

» Μυρίοι' ἐν δὲ μέσοισι φέρον Πάτροκλον ἑταῖροι. »

Πλὴν τὸ ἔθιμον τοῦτο ὡς καὶ οἱ θρήνοι μεταγενεστέρως ἐπεριωρίσθησαν, καθὼς ἐξέλειψαν καὶ οἱ τελοῦμενοι ἀγῶνες μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ.

Τὸ μελανὸν χρῶμα ὡς σημεῖον πένθους, καὶ ἡ κουρὰ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, ἐπικρατοῦν μέχρι τινος καὶ σήμερον· πλὴν εἰς ταύτην ὑποβάλλονται μόναι αἱ στεναὶ συγγενεῖς, καὶ ἰδίως ἡ σύζυγος τοῦ τεθνεῶτος, ἐνῶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἔκοπτον ἐκ τῆς μακρᾶς κόμης των τοὺς πενθητηρίους καλουμένους πλοκάμους, καὶ τοὺς ἔρριπτον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἢ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ. Οὕτως ἀπεκείραντο οἱ Ἕλληνας καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τὸν φόνον τοῦ Πατρόκλου

« Θριξὶ δὲ πάντα νέκυν κατακίβουον, ἄς ἐπέβαλλον,

» Κειρόμενοι

» Ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεὺς

» Στάς ἀπάνευθε πυρῆς, ξανθὴν ἀπεκείρατο χαίταν. »

Ἡ δὲ Ἡλέκτρα εἰς τὰς Χοηφόρους εὗρεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ πατρός της, τὸν πλόκαμον τοῦ Ὀρέστου·

» Ὅρῳ τομαῖον τόνδε βύστρυχον τάφω. »

Ὡς εἶδεν ἐπίσης μακρόθεν μελανειμονούσας αὐτὰς ταύτας τὰς χοηφόρους ἐκ τοῦ ἰδίου τάφου.

» Τίς ποθ' ἦδ' ὀμήγουρις

» Στείχει γυναικῶν φάρεσιν μελαγχίμοις

» Πρέπουσα ; »

Ὡσαύτως καὶ ἡ Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι, παρήγγελλε τῆς μητρός της, οὔτε τὴν κουρὰν νὰ τελέσῃ, οὔτε νὰ πενθηφορήσῃ δι' αὐτήν.

» Μήτ' οὖνεγέ τὸν σὸν πλόκαμον ἐκτάμης τριχός,

» Μήτ' ἀμφὶ σῶμα μέλανας ἀμπίσχη πέπλους. »

Οἱ ἐπιτάφιοι λόγοι ὑπὲρ τῶν τεθνεῶτων, ἡ δανάκη ἢ τὸ χαλκοῦν νόμισμα πρὸς πληρωμὴν τῶν πορθημείων τοῦ Χάρωνος, καὶ ἡ μελιττοῦσα πρὸς καταπράυνσιν τοῦ Κερβέρου εἰσῆχθησαν μεταγενεστέρως εἰς τοὺς ἀρχαίους, ὡς καὶ τὸ πλησίον τοῦ νεκροῦ πληρες καθαροῦ ὕδατος κείμενον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ ἐνίπτοντο οἱ ἐγγίζοντες τὸ πτώμα, καὶ ὁ ἀνθόπλεκτος στέφανος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν τεθνεῶτων. Πλὴν αἱ χοαὶ ἢ σπονδαὶ μετὰ τὴν ταφήν τῶν νεκρῶν, ἢ καὶ ἀκολούθως ἐπὶ τῶν τάφων αὐτῶν, ὡς γίνονται καὶ σήμερον παρ' ἡμῶν μετὰ γῆς καὶ ὕδατος, ἢ οἴνου καὶ θραύσεως ἀγγείου τινός, ἢ θυμιάματος, ἢ κηροῦ καὶ κολύβων, ἐτελοῦντο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μὲ ἕτερα ὁμῶς εἶδη καὶ πολυτιμότερα· ἦσαν δὲ προσφοραὶ πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν καταχθονίων « νερτέροις μειλίγματα, » ὡς καὶ ἅπασαι αἱ ἀπονεμόμεναι πρὸς τοὺς νεκροὺς τιμαὶ, ἐνομιζόντο προσέτι καὶ ὡς δείγματα εὐσεβείας πρὸς τοὺς ὑπογείους θεοὺς· οὕτω λέγει ὁ Κρέων εἰς τὰς Φοινίσσας τοῦ Εὐριπίδου.

» Τοῖς γὰρ θανοῦσι χρὴ τὸν οὐ τεθνηκότα

» Τιμὰς διδόντα, χθόνιον εὐσεβεῖν θεόν. »

Τὰ ἐπὶ τινὰς τέλος ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον ἢ τὴν ταφήν τῶν νεκρῶν, γινόμενα σήμερον ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων συσσίτια, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενα περιδείπνα ἢ μακαρία.

Οὕτω συνευωχῆσαντο οἱ Ἕλληνας καὶ ὁ Ἀχιλλεύς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου.

» Ἐσσυμένως δ' ἄρα δῆρπον ἐφοπλίσαντες ἕκαστοι
» Δαίνυντο, οὐδέ τι θυμὸς ἐδεύετο δαιτὸς εἴσης. »

Ἡ μακαρία, καλουμένη ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ Ἀμβροσία, ἦτον κατὰ τὸν Ἡσύχιον βρώμα ἐκ ζωμοῦ καὶ ἀλφίτων, διανεμόμενον μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ εἰς τοὺς συνοδεύσαντας τὴν ἐκφορὰν· οὗτοι δὲ λαμβάνοντες αὐτὸ ἀνεφώνουν. « ὁ θεὸς μακαρίσοι τον· » ὅθεν ἐκλήθη καὶ τὸ ἔδεσμα μακαρία, καὶ ὁ τεθνεὺς ἐκαλεῖτο, ὡς καὶ εἰσέτι μακαρίτης, καὶ ὑπὸ τῶν Δωριέων Ζαμερίτης· τὸ ἔδεσμα αὐτὸ, ὅπου συνειθίζεται σήμερον καλεῖται ψυχόπιτα. Ὁ Ὅμηρος καλεῖ αὐτὴν Ἰάφον

» Ἀὐτὰρ ὁ τοῖσι τάφον μενοεικέα δαίνυ' »

(Ἰλ. ψ. 29)

Τὰ δὲ τρίτα, τὰ ἔννατα, αἱ τριακάδες, τὰ ἐνιαύσια, κτλ. ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων, εἰσήχθησαν μεταγενεστέρως· ἦσαν δὲ ἔδεσμα προσφερόμενα εἰς μνήμην τῶν νεκρῶν ὑπὸ τῶν συγγενῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ περὶ τούτων οὐσιωδέστερα τῶν ἀρχαίων ἔθιμα, ὁμοιάζοντα ἐν πολλοῖς μὲ τὰ ἡμέτερα.

Ἦλθην τίνα ποτὲ λόγον, ἢ μᾶλλον τίνας λόγους ἔχει τὸ γενικὸν αὐτὸ ἔθιμον ἢ δίκαιον τῆς ταφῆς τῶν τεθνεώτων; Οἱ νεκροὶ οὔτε ὁμιλοῦν, οὔτε κινεῦνται, οὔτε δίδουν, οὔτε λαμβάνουν, οὔτε ἀπαιτοῦν, οὔτε ὑπόσχονται, εἶναι ἴσοι μὲ τὸ μηδέν. Αἱ δὲ ψυχαὶ πάλιν αὐτῶν ἀποχωριζόμεναι ἐκ τοῦ σώματος, ἀπεχωρίζοντο καὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ μεταβαίνουσαι εἰς ἕτερον, ἀνάλογον τῆς ἐν τῷ βίῳ πολιτείας των, ἀπέκοπτον καὶ πᾶσαν αἰσθητὴν σχέσιν μετὰ τῶν ἐπιζόντων, οὔτε συνεμερίζοντο ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των

τὰς ματαιοδοξίας των. Πόθεν λοιπὸν ὀρμῶνται αἱ τῶσαι περὶ τῶν νεκρῶν μέριμναι τῶν ζώντων; Τίνα ἐννοίαν, τίνα σημασίαν ἔχουν οἱ τάφοι καὶ τὰ μνημεῖα; — Ὁ μὲν Τάχιτος ἐκάλεσε τὰς ταφὰς humunitatis commercia· ὁ δὲ μεταγενέστερος αὐτοῦ Βίκος foedera generis humani. Ἐθεώρησαν αὐτὰς καὶ οὗτοι ὡς ἀμοιβαίας τῶν ἀνθρώπων ὀρμεμφυτικάς, καὶ οὐχὶ γραπτὰς, συνθήκας, καὶ ὡς κοινὸν καὶ φυσικὸν δεσμὸν ἔχοντα τὸν λόγον τοῦ εἰς τὴν πρεσβευομένην παρά τινων ἐθνῶν ἰδέαν, ὅτι τῶν ἀτάφων αἱ ψυχαὶ περιπλανῶντο πάντοτε ἀνήσυχοι ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὅτι τότε μόνον ἀνεπαύοντο, ὅταν τὸ σῶμα ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξῆλθον, ἐνεταφιάζετο. Αὐτὰ λέγει καὶ τὸ φάσμα τοῦ εἰσέτι ἀτάφου Πατρόκλου, ἐμφανισθέντος καθ' ὕπνου εἰς τὸν Ἀχιλλεῖα.

» Θίπτε με ὅττι τάχιστα, πύλας αἶδαο περήσω,
» Τῆλε μ' εἵργουσι ψυχαί, εἶδωλα καμώντων,
» Οὐδὲ μὲ πῶ μίσγεσθαι ὑπὲρ ποταμοῖο ἐώσιν
» Ἄλλ' αἴτωσ ἀλάλημαι ἦν' εὐρυπυλὸς Ἄϊδος δῶ. »

Ἐνεκα τούτου καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς θνήσκοντας ἐν πολέμῳ ἢ μακρὰν τῆς πατρίδος ἐνεταφιάζον εἰκονικῶς.

Ἡ δοξασία ὅμως τῶν συγγραφέων τούτων, πολὺ κατωτέρα τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου, δὲν ἐρμηνεύει ἀποχρόντως τὸ ἔθιμον, ἢ τὸ δίκαιον, δὲν πείθει, δὲν ἱκανοποιεῖ ἐντελῶς τὴν συνείδησιν, διότι ἂν καὶ ἀναγνωρίζη τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς ἑτέρου κόσμου, καὶ δύο ἀντιθέτους εἰς τὸν ἄνθρωπον φύσεις, τὴν μὲν φθαρτὴν, τὴν δὲ ἀφθαρτον, καὶ παραδέχεται συνάμα τὴν αἰωνιότητα ταύτης, δὲν συμπεριλαμβάνει ἐνταυτῷ καὶ τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ἅτινα καίτοι ἔχουν τὸ ἔθιμον τῆς ταφῆς, δὲν πρεσβεύουν ὁμῶς

καὶ τὰς αὐτὰς ἰδέας· ἐπομένως δὲν ἰσχύει καὶ εἰς αὐτὰ ὁ ἴδιος λόγος, οὔτε δύναται οὗτος νὰ θεωρηθῆ ὡς μόνος καὶ γενικός· εἶναι μὲν εἰς ἕκ τῶν πολλῶν καὶ ἴσως εἰς τινὰ ἔθνη ὁ ἐπικρατέστερος, πλὴν οὐχὶ καὶ ὁ μόνος καὶ ὁ κυριώτερος τῆς ταφῆς τῶν τεθνεώτων.

Ὁ ἀρχικός, ὁ κύριος καὶ γενικός λόγος τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν νεκρῶν, ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν τὸ φυσικὸν αἰσθημα τῆς ἀγάπης, ἡ συμπαθείας, καὶ κατόπιν τοῦτου τὸ τοῦ σεβασμοῦ. Ἀμφότερα ταῦτα ἀκολούθως ἰσχυροποιήθησαν καὶ συνεταῦτίσθησαν, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ ἐτέρων ἀναπτυχθέντων λόγων, μεταξύ τῶν ὁποίων ἡ θρησκεία καὶ τὰ δόγματα αὐτῆς ἔγιναν βαθμηδὸν εἰς τὰ πλεϊότερα ἔθνη ἴσως τὰ ἐπικρατέστερα, καὶ ἀνήχθησαν πλέον εἰς ἱερόν, γενικὸν καὶ στερεὸν καθήκον τῶν ζώντων πρὸς τοὺς νεκρούς. Ὁ συγγενῆς ἢ ὁ εὐεργέτης εἰς ὃν ὤφειλον οἱ ἐπιζῶντες τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν, ἢ ὁ χρηματίσας ἀντικείμενον τῶν διηνεκῶν καὶ περιπαθῶν φροντίδων των, ἢ ἐκεῖνος μετὰ τοῦ ὁποίου διήνυσαν ὀλόκληρον εὐάρεστον βίον, ἢ ἕτερος μεθ' οὗ διετέλεσαν εἰς φιλικωτάτας σχέσεις, καὶ οἵτινες μέχρι τελευταίας ὥρας παρευρίσκοντο μετ' αὐτῶν συνομιλοῦντες, ἦτο φύσει ἀδύνατον, εἰς τοὺς πρωτογενεῖς μάλιστα καὶ πλήρης αἰσθήματος καὶ εἰλικρινείας ἐκείνους χρόνους, νὰ ἐξαλειφθῶσιν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκπνευσίν των ἐκ τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας τῶν ἰδίων ἐπιζώντων.

Ἡ ἀγάπη, ἡ συμπάθεια, ἡ εὐγνωμοσύνη καὶ ὁ σεβασμὸς, εἶναι αἰσθήματα, οὕτως εἰπεῖν, μαγνητικὰ καὶ ἀείζωα, τὰ ὅποια ἅμα ἀναπτυχθῶσιν οὔτε σβύνονται, οὔτε ἀποσπῶνται, ἄνευ ἀντιθέτου καὶ ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως, ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τῆς λατρείας των, εἴτε παρίσταται τοῦτο, εἴτε ἀφίστα-

ται, διότι τὴν ἀπόστασιν καὶ ἀπουσίαν, ἀναπληροῦν ἢ φαντασία καὶ ἡ ἀνάμνησις. Τὰ αἰσθήματα μάλιστα τῆς ἀγάπης καὶ συμπαθείας εἶναι τόσοον ζωηρὰ καὶ σφοδρὰ, ὥστε πολλάκις ἐπεκτείνονται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄλογα κτήνη. Ὁ ἐξοικειωθείς μὲ αὐτὰ ἄνθρωπος, ἀντὶ μετὰ τὴν τελευτὴν των νὰ τὰ ἐγκαταλείψῃ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν κυνῶν καὶ τῶν ὀρνέων, τὰ ἐναποθέτει εἰς τάφους, ὡς ὄντα προσφιλή καὶ ἄξια ἰδιαιτέρας μερίμνης. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Περσῶν ἐγκατέλιπον τὰς Ἀθήνας καὶ μετέβησαν εἰς τὴν Σαλαμίνα, ὁ κύων τοῦ Ξανθίππου πατρὸς τοῦ Περικλέους, μὴ ἀνεχόμενος τὴν στέρησιν τοῦ Κυρίου του, παρηκολούθει κολυμβῶν τὸ πλοῖόν του μέχρι τῆς νήσου ἐκείνης, ὅπου μόλις ἐξῆλθε, παραχρῆμα ἐτελεύτησεν. Ὁ Ξάνθιππος λυπηθεὶς σφοδρὰ καὶ θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν ἀγάπην καὶ πίστιν τοῦ κυνὸς αὐτοῦ, τὸν ἐνεταφίασεν ἐκεῖ· τὸ δὲ μέρος ἐκεῖνο ἐκαλεῖτο ἀκολούθως ἐπὶ πολὺν χρόνον ὁ τάφος τοῦ κυνός. Ὡσαύτως καὶ ὁ Κίμων ἐνεταφίασε τοὺς τελευτήσαντας ἵππους του, δι' ὧν εἶχεν ἀναδειχθῆ Ὀλυμπιονίκης. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς τοσοῦτον ἠγάπα τοὺς κύνας καὶ τοὺς ἵππους, ὥστε ἐνεχάραττεν ἐπὶ τῶν τάφων των καὶ ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς.

Ἡ ἐντασις ὁμῶς τῶν φυσικῶν αὐτῶν αἰσθημάτων, καθίστατο κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου πολὺ ἰσχυροτέρα, καὶ τὸ πάθος πολὺ σφοδρότερον, ἐνεκα τῆς αἰφνηδίου ἀπωλείας καὶ τῆς ἰδέας, ὅτι πλέον δὲν ἤθελον συναντιθῆ μετὰ τῶν τελευτησάντων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἠθικὴ αὕτη κατάστασις διήγειρε τότε φυσικὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς παρατάσεως τῶν αἰσθημάτων ἐκείνων, διὰ δειγμάτων ἢ σημείων ἐξωτερικῶν

καὶ ὑλικῶν, ἅτινα διὰ τῆς αἰσθητικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ τῶν προξενουμένων ἐντυπώσεων, ν' ἀνακαλῶσι καὶ διαιωνίζωσι τὴν μνήμην τῶν ἀποβιωσάντων, καὶ νὰ διατηρῶσιν οὕτω, κατ' ἐπίνοιαν τοῦλάχιστον, τὸ διηνεχὲς καὶ ἀδιάλυτον τῶν δεσμῶν αὐτῶν μετὰ τῶν ἐπιζησάντων, ἕως οὗ καὶ οὗτοι ἀπέλθωσι πρὸς ἐκείνους.

Τὰ ἐξωτερικὰ ὁμῶς αὐτὰ δείγματα ἵνα προξενῶσι τοιαύτας ἐντυπώσεις, νὰ διεγείρωσι ζωηρὰν τὴν μνήμην, καὶ συνάμα νὰ χρησιμεύωσι ὡς μαρτύρια πρὸς τὸς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους, ὠφείλον νὰ ᾔηται στερεὰ, διαρκῆ, πασίδηλα, ἀπρόσβλητα καὶ ἐν τόπῳ ὠρισμένῳ. Ὡς τοιαῦτα δὲ ἐνεκρίθησαν τὰ ἐν ὑπαίθρῳ μνήματα, ἢ οἱ ἐντὸς τῶν εἰκῶν ἰδιαίτεροι σηκοὶ καὶ αἱ θήκαι, καθὸ ἀμφότερα τὰ σημεῖα ταῦτα, παρῆχον ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Ὁ θάνατος ἦτο μὲν τὸ τέρμα τοῦ πνεόντος βίου, πλὴν ὁ τάφος ἢ ὁ σηκὸς καὶ ἡ θήκη, ἦσαν ἡ εἰκονικὴ τοῦ βίου παράτασις διὰ τοὺς ἐπιζῶντας. Οὗτοι διὰ τοῦ ἐνταφιασμοῦ, ἢ τῆς ἐν τῷ οἴκῳ διατηρήσεως τῶν νεκρῶν, ἐπέκτεινον ἐν δυνάμει καὶ κατὰ διάνοιαν, τὴν ἄλλως βραχεῖαν ὑπαρξίν πέραν τῶν αἰώνων· ἢ θήκη ἢ ἡ πλάξ ἢ καλύπτουσα τὴν κόριν τοῦ συγγενοῦς, τοῦ φίλου, τοῦ ὁμοίου, τοῦ εὐεργέτου, ἦτον ὁ ἱερὸς βωμὸς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι προσφέροντες ὡς τιμὴν καὶ θυμίαμα τὸν φόρον τοῦ πένθους των, ἀνεγίνωσκον καὶ τὸ ἐπίγραμμα τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης, καὶ συνάμα τῆς διαδοχικῆς καὶ ἀτελευτήτου αὐτῶν μνήμης.

Ἡ κατὰ συνέπειαν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν αἰσθημάτων καθιέρωσις τῆς ταφῆς τῶν τεθνεώτων, παρήγαγε βαθμηδὸν καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀμοιβαίου αὐτῶν σεβα-

σμοῦ, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἦτον ἀδύνατον νὰ διατηρηθῶσιν ἀσφαλεῖς καὶ ἀνενόητοι. Ὁ ἐπιθυμῶν καὶ ἔχων ἐνδιαφέρον νὰ σεβασθῶσιν οἱ τάφοι τῶν οἰκείων καὶ φίλων του, ὠφείλεν ἔκῳ ἄκῳ νὰ σεβασθῆ καὶ αὐτὸς τοὺς τῶν ἐτέρων. Ὁ ἀμοιβαῖος οὗτος σεβασμὸς, ἐμόρφωσε καὶ πνευμά τι ὁμόθυμον, τὸ ὁποῖον ἔχων ὡς βάσιν τὰ κοινὰ αἰσθήματα ἀναφορικὰ εἰς ὄντα προσφιλή, περιεβλήθη καὶ ἱεροπρεπῆ τινα χαρακτῆρα, ὅστις παριστῶν εἰς τὴν φαντασίαν σεβασμιώτερα τὰ ὄντα ἐκεῖνα, τὰ ἐθεώρει καὶ ὡς ὑπερφυῆ καὶ τὰ ἐλάτρευε πολλάκις μέχρις ἀποθεώσεως. Τὸ ὑπερφυὲς ὁμῶς, ἢ λατρεία καὶ ἡ ἀποθέωσις, ἦσαν καὶ ἀποτελέσματα τῆς μεγαλητέρας ἐντάσεως τῶν φυσικῶν αἰσθημάτων, ἅτινα ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν τῇ ἀφθονίᾳ τῶν μέσων, ἔγιναν καὶ παραίτια ἰδιαιτέρων διακρίσεων καὶ πολυτελῶν μαυσωλείων. Ὁ περιπαθῶς ἀγαπώμενος, ἢ ὁ μεγάλως εὐεργετήσας τοὺς ὁμοίους του, περιεποιούντο καὶ ἰδιαζόντως ἡ ἀποθεόνοντο ἐν τῷ θανάτῳ.

Ἐκ τούτου ἔλαβον ἴσως ἑναρξίν καὶ οἱ ἐπιτάφιοι λόγοι. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον τοῦ Πουβλικόλα, ἀναφέρει ὅτι πρῶτος ὁ Σόλων, κατὰ τὸν ῥήτορα Ἀναξιμένην, ἐθεσμοθέτησε τὴν ἐκφώνησιν τῶν ἐπικηδείων λόγων, ἂν καὶ ἕτεροι βεβαιούν, ὅτι τὸ ἔθιμον αὐτὸ εἰσήχθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ῥώμην, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βαλερίου Πουβλικόλα, διότι οὗτος πρῶτος ἐξεφώνησε λόγον ἐπικήδειον εἰς ἔπαινον τοῦ συνυπάτου αὐτοῦ Βρούτου, φονευθέντος εἰς τὴν κατὰ τῶν Τυρρηνῶν καὶ Ταρκυνίων μάχην. Τοσοῦτον δὲ ὁ ἐγκωμιαστικὸς αὐτοῦ λόγος εὐηρέστησε τοὺς Ῥωμαίους, ὥστε ἕκτοτε οὗτοι καθιέρωσαν τὸ ἔθιμον τοῦ νὰ ἐγκωμιάζωνται ἐν τῷ θανάτῳ οἱ ἔξοχοι καὶ σεβα-

στοι πολῖται ὑπὸ τῶν μεγάλων καὶ περιφανῶν ἀνδρῶν, ὅπως τοιοῦτοτρόπως ἐνθαρρύνονται καὶ ἐμφυχώνονται οἱ ἐπιζῶντες εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν πατριωτικῶν ἔργων. Τὸ ὥρατον τοῦτο ἐπινόημα οὐδέποτε εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐξώκειλεν εἰς κατάχρησιν ἢ ἀκοσμίαν. Μόνοι οἱ ἄνδρες οἱ καὶ ἀληθῶς ἐνάρετοι, ἐγκωμιάζοντο πάντοτε ὑπὸ ἱκανῶν, ἀγαθῶν καὶ σεβασμίων πολιτῶν. Ἐνεκα τούτου καὶ τὰ ἐναπομείναντα εἰς ἡμᾶς λείψανα τοιούτων λόγων, εἶναι ἀριστουργήματα εἰς τὸ εἶδος τῶν παραπλήσια τούτων ὑπάρχουν καὶ εἰς πολλὰ ἐκ τῶν νεωτέρων ἔθνων, ἅτινα ἐτήρησαν τὴν ἀρχαίαν μέθοδον καὶ αὐστηρότητα. Εἰς ἡμᾶς ἀπεναντίας, ὡς τὰ πάντα σχεδὸν κυλίονται εἰς τὸν βόρβορον, οὕτω καὶ τὸ τῶν ἐπιταφίων λόγων ἀντικείμενον, διότι πολλάκις καὶ εἰς τὸν τυχόντα καὶ ἄσημον, καὶ ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἢ ἀσήμου, τοιοῦτοι ἐκφωνοῦνται λόγοι· κάποτε δὲ καὶ οἱ αὐτοχειροτονοῦμενοι ῥήτορες χάριν ματαιίας ἐπιδείξεως, ἔρχονται καὶ εἰς ἔριδας πρὸς ἀλλήλους, καὶ μεταβάλλουν τὸ πένθιμον τῆς κηδείας εἰς τὸ γελοῖον τῆς κωμωδίας.

Ἡ λατρεία αὕτη καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν τεθνεώτων, ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς ζῶντας καὶ ὅλα τὰ μέτρα, ὅσα ἐνομίζοντο ἀναγκαῖα, οὐ μόνον πρὸς περιφρούρησιν τῶν τάφων ἐξ οἰασδῆποτε προσβολῆς ἢ ὑβρεως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τιμωρίαν τῶν ὑβριστῶν. Οἱ Ῥωμαῖοι (leges sepulcrales) ἐτιμῶρουν τοὺς τυμβωρύχους ὡς ἱεροσύλους ἢ μὲ τὴν ἐξορίαν, ἢ μὲ τὴν ἐκκοπὴν τῶν χειρῶν· τοὺς δὲ πτωχοὺς ἐφρόντιζον νὰ θάπτωσιν εἰς τὸ κοινὸν κοιμητήριον δι' ἐξόδων τοῦ δημοσίου. Ὁ Σαλικὸς νόμος τὸν ὅποιον μετήνεγκον οἱ κατακτηταὶ Γερμανοὶ εἰς τὴν Γαλλίαν περὶ τὸν 5ον αἰῶνα, κατεδίκαζεν ἐπίσης εἰς ἐξορίαν τοὺς ἐκθάπτοντας ἢ ἀπο-

γυμνόνοντας τοὺς νεκροὺς. Οἱ δὲ Βυζαντινοὶ νομοθέται παρεδέξαντο τοὺς νόμους τῶν Ῥωμαίων.

Ὁ χριστιανισμὸς ὁμως ἐπήνεγκεν ἐν γένει ὡς πρὸς τὰς ταφὰς μεταβολὴν τινα, διότι ἀντὶ νὰ ἐνταφιάζῃ ὡς πρότερον τοὺς νεκροὺς εἰς τὸν κοινὸν ὠρισμένον τόπον, παρεδέξατο ἀνέκαθεν τὸ μέτρον τοῦ νὰ θάπτῃ αὐτοὺς ἐντὸς ἢ περὶ τῶν ἱερῶν Ναῶν. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐπικρατεῖ εἰσέτι, καίτοι ἀντιβαίνει εἰς ῥητὰς διατάξεις, εἰς πολλὰ τῆς ἡμετέρας Ἐπικρατείας μέρη. Πλὴν τίς εἶναι ὁ ἀρχικὸς καὶ κύριος αὐτοῦ λόγος; Πότε ἔλαβεν ἑναρξιν; — Τὸν μὲν χρόνον τῆς ἐναρξεως δυσκόλως δυνάμεθα πλέον νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς. Τὸν λόγον ὁμως αὐτοῦ θέλομεν εὐκόλως ἀνακαλύψει, ἐὰν ἀναδράμωμεν εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅτε εἰσέτι δὲν εἶχεν οὗτος ὑπερισχύσει καὶ ἀναγορευθῆ ἐπικρατέστερος.

Καταδιωκόμενος ἐν τῇ γεννήσει τοῦ ὑπὸ τῶν ἑθνικῶν, ἠναγκάζετο λαθραίως νὰ τελεῖ τὰ τῆς νέας αὐτοῦ πίστεως καὶ θρησκείας καθήκοντα, καὶ νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν του. Τόποι ἀπόκεντροι καὶ ἔρημοι, ἢ σπήλαια, ἢ ὑπόγεια, ἦσαν τὰ ἀσφαλῆ καταφύγια τῆς λατρείας τῶν πιστῶν· ἐκεῖ ἀνήγειρον καὶ τοὺς ἀπροσίτους βωμοὺς καὶ μικροὺς ναοὺς των, ὅπου ἐκκλησιαζόμενοι προσέφερον τὸ θυμιάμα των, καὶ ἔπραττον ἀκωλύτως τὰς λοιπὰς τῆς νεοσυστάτου αὐτῶν θρησκείας τελετὰς. Ὁ ἀποχωρισμὸς τῆς νέας ἐκ τῆς παλαιᾶς θρησκείας καὶ εἰδωλολατρείας, ἐπήνεγκε καὶ τὸν ἀποχωρισμὸν πάσης ἐτέρας κράξεως, περιβεβλημένης ἱεροπρεπῆ καὶ μέχρι τινος θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Τοιαύτης δὲ φύσεως ἦσαν καὶ αἱ ταφαὶ τῶν τεθνεώτων. Οἱ νέοι πιστοὶ ἢ χριστιανοὶ ἀποθνῄσκοντες, δὲν ἠδύναντο πλέον, καὶ ἂν τοὺς ἐπετρέπετο ἀ-

κβμη, νά ταφῶσιν εἰς τὸ κοινὸν τῶν ἑτεροθρήσκων κοιμητήριον, ν' ἀναμιχθῶσι μὲ ἀπίστους καὶ εἰδωλολάτρας καὶ νά τελῶσιν ἐκεῖ τὰ τῆς λατρείας των. Ἐπρεπε λοιπὸν νά ὀρισθῆ ἰδιαίτερος χῶρος δι' αὐτούς.

Ἄλλὰ διαβλεπόμενοι καὶ μισούμενοι τότε οἱ χριστιανοί, ὤφειλον πρὸς ἀσφάλειαν ἑαυτῶν καὶ τῶν τεθνεώτων, νά ἀποκρύπτωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, καὶ νά τοὺς βπεξαιρῶσιν ἀπὸ τὰ ἐχθρικά βλέμματα τῶν ἐθνικῶν. Τίς δὲ τόπος ἠδύνατο νά ἦναι ἀσφαλέστερος, ἀπὸ ἐκεῖνον εἰς ὃν ἐτέλουν καὶ τὰ τῆς λατρείας των λαθραίως; Ἐὰν οὗτος περιεφρούρει τοὺς ζῶντας, ἐγγυᾶτο μᾶλλον καὶ τοὺς τεθνεώτας. Αὐτὸς ἐθεωρεῖτο προσέτι καὶ ὡς ἀρμοδιώτερος διὰ τὴν σωτηρίαν των, διότι ἅμα ὁ Χριστιανισμὸς παρεδέξατο ὡς δόγμα τὴν μέλλουσαν κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν, καὶ ὡς μυστήριον καὶ ἐλπίδα τὴν μετάνοιαν, καὶ τὴν δι' εὐχῶν καὶ ἱκεσιῶν πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν λύσιν τῶν ἁμαρτημάτων ζώντων καὶ τεθνεώτων, ἐπόμενον ἦτο νά ἐκλαμβάνωνται καὶ οἱ ναῖσκοι ὡς τὰ καταλληλότερα εὐκτήρια πρὸς σωτηρίαν τῶν ψυχῶν καὶ ἁγιασμὸν τῶν σωμάτων.

Ὅτι ὁμως ἐν τῇ ἀρχῇ του ὑπῆρξεν ὑπαγόρευσις τῆς ἀνάγκης καὶ τῶν περιστάσεων, κατεστη ἀκολούθως ἔθιμον στερεὸν καὶ μέχρι τινὸς θρησκευτικόν, διότι καίτοι ὁ χριστιανισμὸς ἐθριάμβευσε, καὶ οἱ κίνδυνοι καὶ οἱ καταδιωγμοὶ τῶν πρώτων αἰῶνων εἶχον ἐκλείψει, ὁ ἐνταφιασμὸς τῶν νεκρῶν ἐξηκολούθει νά γίνηται ἐντὸς ἢ πέριξ τῶν ναῶν τοῦ Ἰψίσου. Τοσοῦτον δὲ τὸ ἔθιμον αὐτὸ ἐβρίζωθη εἰς τὰς ψυχὰς, ὡστε μετεβλήθη καὶ εἰς πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν, διότι ἢ μακρὰν τῶν ναῶν ταφή, ἐνομιζετο θρησκευτικὴ πα-

ράθασις, ἧτις ἀντέκειτο εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν ἁγιασμὸν τῶν ὄστων τοῦ τεθνεώτος. Πρὸς ἐξάλειψιν δὲ καὶ ἐκρίζωσιν τοιαύτης προλήψεως καὶ δεισιδαιμονίας, ἠναγκάσθησαν ν' ἀσχοληθῶσι Σύνοδοι καὶ ν' ἀποφανθῶσιν ἐπ' αὐτῶν.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος Σύνοδος καθολικῶν συνελθοῦσα εἰς Παρισίους, ἀπηγόρευσε μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ταφήν τῶν νεκρῶν ἐντὸς τῶν Μοναστηρίων, ἄνευ τῆς ἀδείας τῶν Ἐπισκόπων. Ἐκ δὲ τῶν πρακτικῶν ἐτέρας περὶ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἐν Ἰρλανδία τοπικῆς Συνόδου προκύπτει, ὅτι μόνοι οἱ βασιλεῖς ἐθάπτοντο ἐντὸς τῶν Ναῶν, οἱ δὲ λοιποὶ χριστιανοὶ ἢ ἐκαίοντο, ἢ ἐθάπτοντο ὑπὸ σωρὸν λίθων. « Nam caeteri homines sive igne, sive acervo lapidum conditi sunt ». Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνος, ἑτέρα Σύνοδος συγκροτηθεῖσα εἰς τὸ Τιβούρ τῆς Γαλλίας, ἐκανόνισε καὶ τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν νεκρῶν, ἀπαγορεύουσα αὐτὸν εἰς τοὺς λαϊκοὺς ἐντὸς τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ κωλύουσα ἐνταυτῷ τὴν πληρωμὴν ἢ ἀγορὰν γῆς διὰ ταφήν τὴν πρᾶξιν μάλιστα ταύτην, ἐχαρακτήρισε αἰσχρὰν καὶ φρικώδη.

Ἐκ τότε ἤρχισαν βαθμηδὸν ν' ἀνεγείρωνται παντοῦ αἱ νεκροπόλεις ἢ τὰ κοινὰ κοιμητήρια, εἰς τὰ ὅποια ὠκοδόμουν συνήθως καὶ μικρὸν ναῖσκον διὰ τὰς ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων ἱεράς τελετάς. Πρὸς σύστασιν ὁμως τοιούτων κοινῶν νεκροταφειακῶν καταστημάτων, συνέτελεσαν καὶ ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἡ διάχυσις τῶν φώτων, καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, διότι οἱ ἄνθρωποι ἐπέισθησαν πλέον, ὅτι τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν ἔθιμον χωρὶς νά τιμᾷ τοὺς νεκροὺς, ἐθανάτονε τοὺς ζῶντας,

« Sans honorer les morts, faisait mourir les vivants »